

קבר לספרים

כתיבת ביוגרפיה היסטורית על איש תקשורת

יוסף לנג, דבר עברית: חיי אליעזר בן יהודה, ירושלים, יד בן-צבי, 2008, כרכים א-ב, 924 עמ'.

אליעזר בן-יהודה הוא דמות נשכחת בהיסטוריוגרפיה הישראלית. למרות תרומתו המרכזית להחייאת השפה העברית וליצירת עיתונות עברית מודרנית בארץ ישראל, נעלם האיש מדפי ספרי ההיסטוריה הישראלים. בעוד דמויות מפתח בתולדות הציונות זכו לביוגרפיות רחבות היקף, הביוגרפיה המרכזית החשובה האחרונה על בן-יהודה נכתבה בידי אשתו חמדה ב-1940.¹ הסיבות לשכחה זו מורכבות, אולם המרכזית שבהן, להערכתי, נעוצה בעובדה שכבר בחייו ניסו תומכיו להפכו לסמל מכונן של הזהות הישראלית המודרנית, וככזה לא עמד כוחו מול סמלים אלטרנטיביים מבתי מדרשן של תנועת העבודה, של התנועה הרוויזיוניסטית ושל הציונות הדתית.

לאחר עשרות שנות שכחה החליטה סוף סוף הוצאת ספרים ישראלית חשובה, הוצאת יד בן-צבי, להוציא לאור ביוגרפיה חדשה על האיש ופועלו. הביוגרפיה, פרי עטו של יוסף לנג, היא מפעל מחקר מדעי רחב היקף, כמעט 1,000 עמודים הפרושים על פני 21 פרקים בשני כרכים. בספר עוקב לנג באופן כרונולוגי אחרי תחנות מרכזיות בחיי בן-יהודה ומנסה לשרטט את דמותו ואת דפוסי פעילותו בהקשר הרחב של התקופה שבה חי.

הביוגרפיה של יוסף לנג שייכת לסוגת הביוגרפיות מבית מדרשה של ההיסטוריוגרפיה הפוזיטיוויסטית. גישה היסטוריוגרפית זו, שצמחה והתפתחה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה באוניברסיטאות גרמניה, צרפת ובריטניה, ראתה באינדיווידואל יוצא הדופן, בין שהיה זה מדינאי, גנרל או איש רוח, את הכוח הדוחף של ההיסטוריה האנושית, וזו נתפסה כרצף של קונפליקטים פוליטיים, צבאיים, תרבותיים. לפיכך כתיבת ביוגרפיות המתארות בפרטי פרטים את פעילותם של יחידים יוצאי דופן אלה זכתה למעמד מועדף בקרב ההיסטוריונים הפוזיטיוויסטים.² אולם החל משנות השלושים של המאה העשרים צמחו בהדרגה אסכולות היסטוריוגרפיות ששללו את חשיבות הפעילות האינדיווידואלית בהיסטוריה וראו בקבוצה האנושית שחקן מעצב ומשפיע ובפעילות החברתית-כלכלית את מהותה של ההיסטוריה האנושית. עם עליית היסטוריוגרפיה זו מבית המדרש המרקסיסטי או זה של אסכולת ה"אנל" הצרפתית, ירדה סוגת

הביוגרפיה האקדמית מגדולתה.³ בשנות השמונים חזרה הביוגרפיה וכבשה מקום כבוד בעולם המחקר האוניברסיטאי. הביוגרפיה העכשווית, בניגוד לזו הפוזיטיוויסטית, איננה מחפשת את השונה והייחודי, אלא רואה ביחיד נקודת מפגש בין היסטוריה חברתית-כלכלית ותרבותית לבין היסטוריה מנטלית ופסיכודינמית. היחיד נתפס כסמן של מכלול חברתי והביוגרפיה שלו נלמדת כתוצר של הבניה חברתית קולקטיבית, כמעין מיתוס מכונן שנבנה בזמן ובמקום נתונים כדי לענות על צרכים קולקטיביים.⁴

הביוגרפיה שכתב לנג מחזירה אותנו לתקופת ההגמוניה של הביוגרפיה הפוזיטיוויסטית. במרכז עומד פולחן העובדות ההיסטוריות והצורך לשחזר באופן מדויק ופרטני מתוך מקורות ראשוניים (רצוי מתוך כתבי יד) את פעילותה של הדמות הנחקרת. זהו מחקר המעדיף את התיאורי על הפרשני, את האינדיווידואלי על הקולקטיבי. ואכן, כבר במבוא לספר מדגיש המחבר שמטרתו "לשרטט את דיוקנו [של בן-יהודה], לתאר את מעשיו ולהעריך, לפענח ולהבין את התנהגותו על רקע תקופתו הסוערת ונסיבות חייו הטרגיות" (לנג, עמ' יא). העולם החברתי והפוליטי נתפסים כמסגרת כללית, כתפאורה שבתוכה חי ופועל היחיד, ולא כמערכת סטרוקטורות המתנה ומעצבת את דמותו של היחיד ואת פעילותו.

הפוזיטיוויזם ההיסטורי שאף לאמת "אובייקטיבית". הוא סבר שבאמצעות בדיקה שיטתית וקפדנית של העובדות אפשר לשחזר את דמותו המורכבת של הגיבור כפי שהתקיימה "באמת" בעבר. וכך קובע לנג שמחקרו יהיה מבוסס על "בחינה מדוקדקת של העובדות וארגון הנכון. ברירת המוצ' מן התבן, סילוק הסיגים המיותרים והשתת סיפור חייו [של בן-יהודה] על יסודות מציאותיים מוצקים" (שם). המחבר מניח אפוא שדמותו של הגיבור קיימת בין שנכיר אותה או לא, ולפיכך תפקיד ההיסטוריון דומה לזה של ארכאולוג. הוא צריך לנער את שכבות האבק ולחשוף את האובייקט הנחקר לעין הקורא כפי שהיה "באמת". בהמשך למתודה הפוזיטיוויסטית, סבור לנג שההיסטוריון חייב להיות חסר פניות ביחס למושא מחקרו. בראיון ב-2 ביוני 2008 לאתר החדשות "מקור ראשון", טען לנג שכשניגש לכתיבת הביוגרפיה היו ידיו "נקיות", "באתי כלוח חלק, מבלי להתייחס לפרסונה שלו כמחיה הדיבור העברי". למותר לציין שגישה זו ננטשה על ידי כותבי הביוגרפיות המדעיות בימינו, הרואים במחקר ההיסטורי תוצר של הבניה חברתית שלה שותף כותב הביוגרפיה

יהודה יותר משראה את עצמו כמילונאי וכמחיה העברית, ראה עצמו ראשית כול כעיתונאי וכאיש ציבור. ואכן עיתונות בן-יהודה תופסת מקום מרכזי בספר הן כמקור על חייו של בן-יהודה והן ככלי הפעולה המרכזי שבו השתמש לקידום מטרותיו. לנג עוקב אחר בן-יהודה השולח כתבות מפריס לעיתון **הבצל** הירושלמי ומאוחר יותר בוחן את הקמת עיתוני תחת השלטון העות'מאני, **הצב**, **השקפה האור**, ואחר כך כמשתתף בעיתונו המנדטורי של בנו, **דואר היום**. בסך הכול למעלה מארבעים שנות פעילות עיתונאית. העיתון נתפס על ידי לנג בעיקר ככלי פולמוסי, כאמצעי לקידום מאבקים תרבותיים ופוליטיים. מבחינה זו הספר הוא רצף ארוך של אירועי עימות תקשורתיים בין בן-יהודה לארגונים השונים של היישוב הישן, לחלק מאנשי העלייה הראשונה, לסוציאליסטים בני העלייה השנייה, למתנגדי תכנית אוגנדה, לתומכי הז'רגון וכולי. לנג עוקב אחר כל עימות כזה מתחילתו ועד סופו, בוחן את הנאמר בעיתונות בן-יהודה ובעיתונות מתנגדיו ומשלים את התמונה באמצעות עיון ארכיוני במכתבים של בן-יהודה.

במהלך הספר מנסה לנג לספק מידע גם על תנאי הוצאת העיתון ועל יחסי העורך עם השלטונות. פרק מוקדש לעיסוק במאבק הסיזיפי של בן-יהודה לגייס תרומות ומנויים לעיתונו שהיה במצב משברי מתמיד, פרק אחר מוקדש לפרשת מעצרו של בן-יהודה בעקבות הלשנה ב-1893. בפרקים אחרים בוחן לנג את אופן סיקור פרשת דייפוס בעיתון, ואת השלכות מהפכת התורכים הצעירים ב-1908 על גידול מספר העיתונים בארץ ועל הפיכת **הצב** ליומן. בעקבות הגישה הפוזיטיוויסטית מאופיין הטיפול בעיתונים כרצף של מיקרו-אירועים, כאוסף של עשרות ומאות פעילויות שלא תמיד מתקשרות למכלול בעל משמעות.

בדיקה מקרוב מגלה שלעיתים המידע שמביא לנג איננו מדויק. הצורך להציג עובדות אמינות שנבדקו פעמים מספר הוא הבסיס למתודה הפוזיטיוויסטית, לכן ספר הלימוד הבסיסי של האסכולה, ספרם של לנלואה וסניובוס שהוזכר לעיל (בהערה מס' 2), כולל פרקים שבהם מוצג תהליך המורכב של איתור, סינון ואימות העובדה ההיסטורית. לנג, לעומת זאת, לא בדק תמיד את העובדות לאשורן. לעתים הוא קיבל כפשוטם את שנאמר במקורות, ובמקרים אחרים הוא הציג פרשנויות על בסיס עובדתי רעוע. כך לדוגמה בפרק העוסק במהפכת התורכים הצעירים ובהשלכותיה (עמ' 630 ואילך), מספר לנג שבאביב 1909 נקלע עיתונו של בן-יהודה לקשיים כלכליים. כתוצאה מכך פרש מו"ל העיתון ומדפיסו, שלמה ישראל שיריזלי, מהעיתון באפריל 1909 (תוך שהוא מנצל את היעדרות בן-יהודה ואשתו מהארץ), והחל להוציא עיתון בלדינו בשם **אל פרדיזו**. איתמר בן-אב"י, בנו של בן-יהודה, נאלץ להתמודד לבדו עם המשבר ולשכור מדפיס חדש (עמ' 633-635).

גרסה זו, ככל הנראה, מוטעית מתחילתה ועד סופה. העיתון לא היה במשבר כלכלי באפריל 1909 (העיתון מדווח בגיליון 163 מתחילת מאי 1909 על תפוצת שיא) ושיריזלי פרש ממנו שבעה חודשים קודם לתאריך שנקב לנג, ללא עימות עם משפחת בן-יהודה. בגיליון 101 של **השקפה** מ-9 בספטמבר 1908, פרסם שיריזלי הודעה גדולה בעמוד הראשון של העיתון על סיום עבודתו כמו"ל העיתון. ידיעה זו נדפסה בהבלטה גם בגיליונות הבאים. הסיבה לעזיבתו לא

באופן פעיל. לפיכך הביוגרפיה משקפת הן את מטען ערכיו האישיים של המחבר והן את תמונת העולם הקולקטיבית שבתוכה הוא חי ופועל.⁵

נקודת המבט הפוזיטיוויסטית שימשה בסיס למסע ארוך ומורכב שערך יוסף לנג בעקבות בן-יהודה החל במקום הולדתו בעיירה קטנה במזרח ליטא, דרך תקופת הכשרתו המדינית והתקשורתית בפריס ועד עלייתו ארצה והשתקעותו בירושלים, שבה התגורר כמעט ברצף (להוציא תקופת גלותו במלחמת העולם הראשונה) עד מותו, ב-1922. כדרכו של מחקר פוזיטיוויסטי הקדיש מחבר המחקר שנים רבות לליקוט שיטתי של כל פרט ארכיוני. רשימת הארכיונים בספר מרשימה ביותר, מהארכיון הציוני המרכזי, דרך ארכיונים בחו"ל ועד ארכיונים פרטיים של בני משפחת בן-יהודה. נוסף על כך בדק לנג מספר מרשימים של מקורות מודפסים, עיתונים, ספרי זיכרונות וכולי. חבל רק שברשימה הביבליוגרפית המקורות המודפסים בני תקופתו של הגיבור לא מובדלים ממקורות העזר הפרשניים בני זמננו.

הביוגרפיה של לנג היא פרטנית וזיואלית. כבר בפרק הראשון משרטט המחבר את אזור ילדותו של אליעזר פרלמן, בן-יהודה לעתיד, את העיירה, את הארמון, את הכנסייה ואת השדות המוריקים. אנו לומדים על משפחתו והמחבר מנסה לאתר מפתחות להבנת פעילות עתידית של האיש. בדומה לבמאי הקולנוע אורסון ולס **בהאזרה קיין**, הוא מנסה לאתר את האירוע המכונן שהשפיע על חייו, אשר אותו הוא מזהה עם החלטת אמו שהתאלמנה ונישאה בשנית, להעביר את אליעזר הצעיר לאפטרופוסות דודו העשיר. כאן הוא מוצא את המקור לכעס המתפרץ של האיש, להתפלמסות הבלתי פוסקת, ולחיפוש המתמיד אחר חום ותמיכה. בהמשך מוליך לנג את הקורא לעיירות הליטאיות של שנות השישים והשבעים של המאה התשע-עשרה לבירת התרבות האירופית בסוף המאה, פריס. כדרכה של ביוגרפיה פוזיטיוויסטית, גם כאן הכול מתנהל במישור האינדיווידואלי. בן-יהודה מתמקם בבית מלון בפריס, לא רחוק מבית הספר לרפואה שבו הוא לומד אך ממעט לבקר, יוצר קשרים עם אנשי הגולה הרוסית בעיר ומקדיש את עיקר זמנו להכשיר עצמו לעסוק במדינאות. חבל שחלק מהשמות הרשומים בצרפתית שגויים (לדוגמה Palais Bourbon ולא כפי שנכתב, או Rue des écoles ולא כפי שנכתב). בפרקים הבאים ממשיך לנג ועוקב אחר עלייתו של בן-יהודה לארץ והיקלטותו בירושלים. שם הוא מנהל במשך עשרות שנים מלחמה להשלטת העברית כשפת דיבור הגמונית ומנסה לעצב חברה חילונית, מערבית ולאומית. חייו של בן-יהודה בספרו של לנג מוצגים כרצף של דרמות, של עליות וירידות, של התנגשויות עם גורמי הכוח ביישוב הישן והחדש. אנו לומדים על איש קשה למשפחתו ולסביבתו, אדם עיקש המתמסר כולו למשימת הולדתו מחדש של הלאום היהודי החדש. אנו לומדים גם על עולמו הטרגי, על מות אשתו ושלושה מילדיה, על האהבה הניצתת בינו לבין אחותה הצעירה של אשתו, ביילה, ששינתה שמה לחמדה, אהבה שלדברי המחבר ראשיתה עוד כאשר בן-יהודה היה בן 29 וביילה-חמדה בת 12.⁶ העובדה שלצד מקורות מודפסים עשה לנג שימוש מרשים בתכתובת העצומה שניהל, שופכת אור חדש על התייחסותו של בן-יהודה למשפחתו, לידידיו וליריביו.

שחקן מרכזי בספר הוא עיתונו של בן-יהודה. לטענת לנג, בן-

לציין שבתקופת שיתוף הפעולה בין בן־יהודה לפיינגולד (ספטמבר 1909-פברואר 1910), לא נזכרת אפילו פעם אחת תחנת אלוטו כלשהי.

עוד סוג של טעות הוא הצגת פרשנות המבוססת על נתונים שגויים. לנג מספר שבגיליון 163, מתחילת מאי 1909, הודיע **הצבי** שהעיתון יוצא בגיליון 1,200 גיליונות מדי יום, קרי זו תפוצתו הקבועה. לנג מטיל ספק באמינותו של נתון זה מן הטעם הפשוט שהעורך עצמו הודה שבירושלים יש רק 500 קונים (עמ' 636). פרשנות זו מבוססת כולה על מידע שגוי. ראשית, העורך לא טען שעיתונו יוצא יום־יום בגיליון 1,200, עותקים. בגיליון 163 של **הצבי** מ־4 במאי 1909 נאמר שבימים האחרונים הודפסו כמה מגיליונותיו בגיליון 1,200, עותקים, קרי שמדובר בתפוצת שיא ולא בתפוצה ממוצעת. לנג לא מנסה לבדוק מדוע מפרסם העיתון נתון זה. הסיבה המרכזית לפרסום הוא הכיסוי המקיף והסנסציוני שהעניק העיתון החל מאמצע אפריל 1909 למהפכת הנגד של מתנגדי התורכים הצעירים באיסטנבול, אירוע שזכה להתעניינות עצומה ביישוב. לנג שולל, כאמור, נתון זה על בסיס ציטוט ידיעה מהצבי בגיליון 170 מ־13 במאי 1909, כאילו בירושלים היו רק כ־500 קונים. האמת היא שגם כאן חוטא לנג בציטוט לא מדויק. הנוסח המקורי יכול היה לעזור דווקא לטיעונו של לנג, שכן עורך העיתון קובע שמספר הקונים בירושלים אף קטן יותר: "מאה, מאתיים, אולי 500 קונים". אבל לנג שוכח לפתע שהצבי הופץ לא רק בירושלים, אלא בכל ערי הארץ, ביפו, חיפה, צפת, טבריה, וכמוכן בכל המושבות.

מעבר לטיפול הבעייתי בעובדות ההיסטוריות שבדקתי באופן מדגמי בלבד, סובלת הביוגרפיה מהעדר ראייה כוללת על מקומה של עיתונות בן־יהודה ותפקידה. אנו לומדים כיצד לנג עצמו רואה את תפקיד העיתון (אמצעי תקשורת בעל מטרות פולמוסיות בעיקר), אבל מתקשים להבין מהו העיתון בעיניו של גיבור הספר עצמו. מהי תפיסתו העיתונאית הכוללת של בן־יהודה? היכן היא עוצבה ובהשראת איזה מודל תקשורתי? מהו עיתון רצוי ולא רצוי בעיניו? האם העיתון צריך להתרכז בפולמוס ובחינוך או באספקת מידע חדשותי שוטף? איזה סוג מידע צריך העיתון להעביר (ידיעות פנים, ידיעות חוץ) ולא־יזה קהל יעד? ומהן הפונקציות שלו? בספר אנו מקבלים מעט מאוד תשובות על שאלות אלה.

לא קשה לאתר טקסטים של בן־יהודה המציגים את תפיסת העיתונות שלו. כך לדוגמה הוא פרסם מאמר בנושא בגיליון 146 של היומון העברי **הצפירה** מ־8 ביולי 1904, ובו הציג את התפתחות תפיסתו העיתונאית, את הגדרת קהל היעד שלו, את התאמת העיתון לקהל זה ואת פונקציות העיתון הרצוי. אולם לנג בחר משום מה שלא להתייחס כלל לטקסט מרכזי זה (שנדפס מחדש בגיליונות **ההשקפה** מס' 49-50 מ־2 באוגוסט 1904) או לכל טקסט אחר שעסק בתפיסתו התקשורתית של בן־יהודה.

להערכת, שורש אי ההבנה של תפיסתו העיתונאית של בן־יהודה נעוץ באופן שבו טיפל לנג בתקופה שהייתו של בן־יהודה בפרס בין 1878 ל־1881. זו לדעתי התקופה המכוננת של בן־יהודה כאיש ציבור. שם הוא גיבש את מטרותיו המדיניות והגדיר את האסטרטגיות והטקטיקות למימוש מטרותיו. כדי להבין את פעילותו התרבותית־פוליטית של בן־יהודה, יש להכיר את מכלול ההיסטוריה החברתית־

מפורטת בה, אבל להערכתי היא הייתה קשורה לחששו של המו"ל שהחלטת בן־יהודה להפוך את עיתונו מדור־שבועון ליומון היא מסוכנת מדי. ייתכן גם ששיריזלי העריך כי ירוויח טוב יותר מהוצאת עיתון בלדינו, שעל יציאתו המתוכננת הכריז **הצבי** כבר בגיליון מס' 23, ב־5 בנובמבר 1908. להשלמת התמונה, איתמר בן־אב"י טען שיצר קשר עם המדפיס החדש, רפאל כהן "הפרסי", כבר בחודש ספטמבר 1908, לא בשל ריב עם שיריזלי, אלא מפני שדפוסו של כהן היה משוכלל יותר והיה מסוגל להדפיס גלופות.⁷ ואכן, כבר בגיליון מס' 47 של **הצבי** מ־8 בדצמבר 1908 מופיע תצלומה של השחקנית הצרפתית שרה ברנר בעיתון.

סוג אחר של טעויות עובדתיות בביוגרפיה של לנג הוא קבלת עובדות המסופרות על ידי המקור כפשוטן. כך לדוגמה קובע לנג, שבעקבות הליברליזציה ברישוי עיתונים שנבעה ממהפכת התורכים הצעירים, הופיעו בירושלים בלבד באמצע תרס"ט (1909) "לא פחות מ־16 עיתונים, מהם יותר משליש יהודים" (עמ' 630). מראה המקום שאליו שולח לנג את הקורא איננו מסביר מנין הוא שאב מידע זה, אולם מצאתי שעיתון **הצבי** מציין 16 עיתונים לא כעובדה אלא כהערכה בגיליון מס' 108, מ־17 בפברואר 1909. העיתון מהמר בשביל הגשת בקשות לרישוי עיתונים עתידים לצאת בירושלים 16 עיתונים. בפועל מונה העיתון בגיליון הנ"ל רק שבעה עיתונים היוצאים בירושלים. גם הטענה כאילו העיתונים היהודיים במיעוט אינה נכונה, שכן מתוך השבעה רק שניים (**אלאנצ'אף**, **ואלקודס**) היו לא יהודים. למעשה מספר העיתונים בירושלים לא מנה בעידן העות'מאני את המספר שנקב לנג. בשיא פריחתם, בחודש מאי 1909, היו בירושלים עשרה עיתונים, מתוכם חמישה בעברית (**הצבי**, **הבצלת**, **החירות**, **הפועל הצעיר והפרדס**), שלושה בשפה ז'רגונית, קרי לדינו או אידיש (**איל ליבראלי**, **איל פארדיון**, **דער פארדעס**), נוסף על שני העיתונים הערביים שנוכרו לעיל. גם כאן לעיתונים היהודים רוב מוחלט: הם מנו שמונים אחרו.⁸

דוגמה אחרת לקבלת עובדה כפשוטה בלא לבדוקה, היא טענת לנג שהמו"ל החדש של **הצבי**, שלמה פיינגולד, רכש "מכשיר אלוטו למברקים" והציב אותו על גג ביתו. לדברי לנג השתכנעו בן־יהודה ובן־אב"י לחתום על הסכם שהעביר את ניהול העיתון לפיינגולד, לאחר שהתרשמו כי מדובר באדם אמיד מאוד ובעל טכנולוגיות חדישות (עמ' 645). סיפור האלוטו שייך לתחום הבידיון. לנג יכול היה לשלול בקלות מידע זה, שכן מדובר בטכנולוגיה חדישה ויקרה שהומצאה זה מקרוב ושלא ניתן היה להשתמש בה כלל בארץ, בהעדר תחנות מסר אלוטויות. יש להניח שאם אכן היה ברשות פיינגולד מכשיר אלוטו, הייתה מתחוללת בארץ רעידת אדמה תקשורתית, שכן עד עתה הגיעו ידיעות מחו"ל באיחור של 48 שעות עד שבועיים. גם במקרה זה לנג איננו מבהיר מנין שאב מידע בידיוני זה, אבל מצאתי בעיתון **הצבי**, בגיליון מס' 122 מ־5 במארס 1909, ידיעה ובה נכתב בלא מעט אירוניה וזלזול על תכניתו הגרנדיוזית של פיינגולד להוציא לאור עיתון יומי שיודפס בארבע שפות ועל כוונתו לרכוש תחנת אלוטו ולספק באמצעותה מידע טרי לקוראים יום־יום. מחבר המאמר מתייחס בחוסר אמון מוחלט לחלומו של פיינגולד. יחס מזלזל זה נמשך בגיליונות הבאים. כך לדוגמה בגיליון 148 מ־16 באפריל 1909, מכונה פיינגולד "ממציא התחנה האלוטוית". למותר

את מקומה תפסה עתה עיתונות המון תעשייתית. העיתון הפך לעסק רחב היקף ורב משתתפים, הנשען על חלוקת עבודה והתמקצעות, ונעזר בטכנולוגיות חדישות (מכונת רוטציה, לינוטיפ, סלגרף, רכבת). טכנולוגיות אלה שימשו את בעלי העיתון, שחלקם באים מתחומי התעשייה והבנקאות, כדי להדפיס ולהפיץ במהירות מיליוני עותקים המעבירים לציבור הקוראים מידע טלגרפי מהיר ו"טרי" שהגיע מסוכנויות ידיעות ומכתבי העיתון ברחבי העולם.

העיתון החדש נתפס עתה כ"עיתון המון", המנסה להגיע למספר קוראים מרבי בכל רחבי צרפת, המשתייכים לכל שכבות החברה. לפיכך פנה הטקסט העיתונאי למכנה המשותף הרחב ביותר. בניגוד לעיתונות הצרפתית הישנה, שהתרכזת בכרוניקות פולמוסיות פוליטיות ובמאמרי ביקורת ספרותיים, העמיד עיתון ההמון את הידיעה החדשותית-התיאורית במרכזו. את מקום העיתונאי האינטלקטואל שכתב מאמרים חוצבי להבות ממשרדו המרווח, החליף כתב השטח המחוספס שסיפק מידע תיאורי דרמטי. התפתחה גם סוגת כתיבה עיתונאית חדשה שבמרכזה עמדה הרפורטז'ה הסיפורית-דרמטית, הראיון העיתונאי, התחקיר העיתונאי, ולצדם גם כתבות הצבע, תיאורי מסעות וסיפורים בהמשכים. העיקרון המנחה היה לשלב את המנהג עם המועיל. מכלול הטקסט העיתונאי נתפס כמעין ספקטקל בידורי, מחזה דרמטי מרהיב ומעורר רגשות עזים. לפיכך הועברה תשומת הלב לעיסוק בסיפורי מלחמות, באסונות, בפלילים, ברכילות, בספורט ובעל-טבעי. את המידע הזה סיפק, כאמור, עיתונאי מן החדש שעשה הכול כדי להשיג סיפורים בלעדיים לעיתון, ובמקביל ניחן גם בכושר כתיבה סיפורי משובח. מעבר לממד הבידורי-ספקטקולרי שירתה עיתונות חדשה זו את הסדר הבורגני השליט של הרפובליקה השלישית ועזרה להפצת תרבות חילונית, רפובליקנית ולאומית.¹⁰

כל המידע הזה נעדר מספרו של לנג, ולפיכך מוצגת בספרו תמונה חלקית על פעילותו העיתונאית של בן-יהודה, להערכתו. למעשה שאפו בן-יהודה, אשתו השנייה חמדה ובנו איתמר בן-אב"י להוציא בארץ עיתון המון לפי המודל הצרפתי. אמנם לא היו בידיהם אמצעים כספיים וטכנולוגיים, אבל העיתון הבן-יהודאי עוצב בבסיסו כעיתון המון ארץ ישראלי שנועד, כדברי עורכו במאמר בגיליון 146 בהצפירה מ-1904, להיות עיתון מועיל ומהנה. לכן הושם דגש על ידיעות חוץ דרמטיות (בעיקר מלחמות בסודאן, בקובה, בדרום אפריקה, בסין וכו'), ולצדן על טיפול באירועי אסונות ובפלילים. בעקבות עיתונות פריס שם בן-יהודה דגש על הרפורטז'ה ושילב לראשונה בעיתונות העברית הארץ-ישראלית את סוגת הראיון העיתונאי והתחקיר העיתונאי (ראו לדוגמה ראיון שקיים נחום סלושץ בפריס ב-1900 עם אמיל זולא, **הצבי**, מס' 19, מ-19 בינואר 1900; התחקיר העיתונאי הגיע לשיאו בסדרת הכתבות של בנו של בן-יהודה, בן-אב"י, כנגד אלברט ענתבי ופורסמה במאי-יוני 1909. הצורך ליצור עיתון עברי מודרני שיקדם תרבות עברית חילונית, אירופוצנטרית, ליברלית ולאומית הוביל את בן-יהודה לשלב בעיתון כתבות צבע, כמו מדור האפנה וסדרת כתבות המסע בערי אירופה שכתבה חמדה בן-יהודה, מדורי המדע הפופולרי שערך דוד יודלביץ, והפיליטונים והסיפורים בהמשכים שכללו תרגומים ממיטב הספרות הצרפתית העממית החדשה.

לנג איננו מתעלם לחלוטין ממידע זה. הוא פזור ברחבי הספר,

כלכלית, הפוליטית והתרבותית-תקשורתית של צרפת בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. הבעיה המרכזית היא שאין בספר ניסיון רציני לבחון את השפעת תרבות צרפת על פעילותו הציבורית העיתונית של בן-יהודה. כך לדוגמה מספר לנג לקורא שבן-יהודה גיבש את תפיסתו בנושא התחייה הלאומית-תרבותית של העם היהודי בעקבות חיזיון לילה שנגלה לו, ושעליו סיפר לידידו צ'אשניקוב. האחרון עודדו לפרסם את תכניתו, והוא עשה זאת במאמרו הידוע "שאלה הוערת" (עמ' 17-32). גישה אנקדוטית זו טובה אולי להסבר עולמו הפנימי של בן-יהודה, אבל לא להסבר רציני של גיבוש תמונת עולמו ודרכי עבודתו של בן-יהודה. האמנם היה בן-יהודה יחיד ומיוחד בכך שהגה לראשונה את הרעיון לעורר תחייה לאומית באמצעות תחייה לשונית?

אני סבור שבפריס הושפע בן-יהודה עמוקות מהקשר בין המדינה לשפה. החל באמצע המאה השבע-עשרה פעלה המדינה הצרפתית למחיקת הפלורליזם הלשוני ולעיצוב שפה אחת שנבנתה מלמעלה בעזרת האקדמיה הצרפתית, אשר הופקדה על עריכת מילון ובו נכללו המילים המותרות לשימוש. העבודה המילונאית כללה מיון של המילים והוצאה מתחום השפה הצרפתית של כל מה שנתפס כמנוגד לבניין מערכת תרבותית ריכוזית שמרכזה פריס. תהליך המלחמה בז'רגון התעצם בזמן המהפכה הצרפתית, כאשר האב גרגואר ותומכיו באספה הלאומית פעלו למחיקת הז'רגונים (les patois) המקומיים ולהחלפתם בשפה הנבנית מלמעלה בפריס. כשהגיע בן-יהודה לפריס בסוף שנות השבעים של המאה התשע-עשרה, התעצמה המלחמה הלשונית שניהלה המדינה כדי לברוא שפה חדשה ולמחות את הז'רגון. הרפובליקה השלישית נעזרה בשני כלים מרכזיים למימוש פוליטיקת הלשון שלה: בית הספר היסודי, שבו הונהג חינוך חובה חיים, ומערך התקשורת הכתובה, בעיקר מערכת המו"לות שהפיצה ספרי לימוד במיליוני עותקים ובתי הספר, כולל עיתונות ההמון, שהפיצה גם היא במאות אלפי ואחר כך במיליוני עותקים את השפה התקנית ברחבי הכפר הצרפתי.⁹ בן-יהודה הושפע מן הרעיון שאפשר ליצור שפה מלמעלה ולהפיץ את השימוש בה באמצעות מערכות החינוך והעיתונות. לנג אכן מזכיר מאמר שכתב בן-יהודה **לחבצלת** הירושלמית שבסבך חוק חינוך חיים ככלי להפצת תרבות חילונית (עמ' 15), אבל מדובר באזכור קצרצר שאינו זוכה, למרות חשיבותו, לפיתוח בספר.

כפי שלנג לא הפנים את השפעת המדיניות הממשלתית-לשונית הצרפתית על בן-יהודה, כך אין הוא מספק כל מידע על השפעת העיתונות הצרפתית עליו. הפרק העוסק בפריס מזכיר רק בקצרה את העובדה שבן-יהודה החל לשלוח מפריס מאמרים **לחבצלת** בירושלים. במקביל הוא מספר על קשרי הידידות שטווה בן-יהודה עם העיתונאי הרוסי צ'אשניקוב. לנג אף מציין שזה האחרון לימד את גיבור הספר את "חוכמת העיתונות" (עמ' 13). אבל האם באמצעות מידע אנקדוטי מסוג זה אפשר להסביר את הכשרתו התקשורתית של בן-יהודה? האם המפגש עם עיתונאי רוסי עלום הוא הבסיס לארבעים שנות הפעילות העיתונאית של גיבור הספר? באותה תקופה שבה שהה גיבור הספר בפריס התחוללה בבירה הצרפתית מהפכת עיתונות. בשנות השבעים והשמנים נעלמה בהדרגה העיתונות המשפחתית הקטנה בעלת המאפיינים הספרותיים, שפנתה לאליטות.

- דומה אצל מרדכי נאור, "עבודה עברית", הארץ, מוסף ספרים, 29.7.2008 (להלן: נאור, "עבודה עברית").
- 7 איתמר בן אב"י, "ראשון לעיתוננו היומיים", בתוך: דוד יודילביץ (עורך), קובץ מאמרים לדברי ימי העיתונות, ירושלים תרצ"ו, כרך ב, עמ' 111.
- 8 ההתייחסות המחקרית הראשונה לגידול חסר התקדים של מספר העיתונים בירושלים והעימותים ביניהם בשנים 1910-1908 הופיעה לראשונה במאמרי משנת 1992. ראו: עוזי אלידע, "עיתונות הסנסציה בארץ ישראל בתחילת המאה ה-20", קשר, 11 (מאי 1992), עמ' 70-79; קשר, 12 (נובמבר 1992), עמ' 76-85. ראו התייחסות דומה אצל נאור, "עבודה עברית".
- 9 Michel De Certeau et al., *Une politique de la langue*, Paris 1975; Jean-Pierre Rioux et Jean-François Sirinelli, *Histoire culturelle de la France: Le temps des masses*, Paris 1998, Vol. IV, pp. 9-155; Dominique Kalifa, *La culture de masse en France, 1: 1860-1930*, Paris 2001.
- 10 Christian Delporte, *Les journalistes en France: 1880-1950*, Paris, Seuil, 1995. Christophe Charle, *Le siècle de la presse (1830-1939)*, Paris, Seuil, 2004.
- 11 על השפעת המודל התקשורתי הצרפתי על ברייהויה, על אשתו חמדה ועל בנו איתמר בן אב"י, ראו: עוזי אלידע, "עיתונות הסנסציה בארץ ישראל בתחילת המאה ה-20", קשר, 11 (מאי 1992), עמ' 70-79; קשר, 12 (נובמבר 1992), עמ' 76-85; עוזי אלידע, "עיתונות 'צהובה' מול עיתונות 'הגונה': העימות על עיצוב דמותה של העיתונות הארץ-ישראלית בשנות העשרים", קשר, 26 (נובמבר 1999), עמ' 37-48; עוזי אלידע, "סיפורי אסונות בעיתון ההמון הארץ-ישראלי – האור' וטביעת הטיטאניק", קשר, 36 (סתיו 2007), עמ' 34-24.

עוזי אלידע

תקשורת רחבה מדי?

יחיאל לימור, חנה אדוני, רפי מן, לקסיקון לתקשורת, תל-אביב, ידיעות ספרים, 2007, 686 עמ'.

כל מי שלמד בחוג לקומוניקציה באוניברסיטה העברית בשנות השבעים של המאה העשרים לתואר שני, וכתב הדברים האלה בכלל זה, זוכר שכמעט לא הייתה אז ביבליוגרפיה בעברית. לימודי התקשורת היו בחיתוליהם ומבשרם היה פרופ' אליהוא כץ, יהודי אמריקני שהביא עמו משם גם את הדיסציפלינה וגם את הספרות האקדמית. מאז חלפו שנים לא מעטות ועל המדף העברי הצטברו ספרים רבים בנושאי תקשורת (המפורטים בלקסיקון) וגם מאמרים אקדמיים. היבול המבורך הזה לא כלל משום מה לקסיקון לתקשורת שיכול לשרת את תלמידי התקשורת הרבים הלומדים באוניברסיטאות, במכללות במגמות לתקשורת בבתי ספר תיכוניים וכן את הציבור המתעניין בתחום.

יחיאל לימור, חנה אדוני ורפי מן, מחברי הספר, כתבים במבוא ללקסיקון כי הרעיון לפרסמו היה קיים במחשבה זה שנים בקרב חוקרי תקשורת, אבל לא יצא לפועל מחוסר עניין מספיק של המו"לים. והנה כיום דווקא ידיעות אחרונות, מו"ל המתמחה בספרים פופולריים ורבי תפוצה, סבר כי בשלו התנאים לספר כזה.

הלקסיקון אכן מיועד לקהל הרחב וכולל שפע של מונחים אשר יכולים לעורר שאלה אם המונח "תקשורת" איננו רחב מדי עבורם. שלושת הערכים הראשונים המופיעים בלקסיקון, למשל, הם: "אאוטטייקס", שהם שאריות של חומר מצולם בקולנוע, "אב טיפוס", שהוא תבנית ראשונית שנעשה בה שימוש גם להגדרת אירועי מפתח

אבל מוצג באופן אקראי ואפיזודי. המידע שאסף לנג מוצג כאוסף של מיקרו אירועים שאינם מצליחים להתחבר לתמונה שתסביר את תפיסתו העיתונאית הכוללת של ברייהויה ואת התפקיד שהוא הציב לה ככלי לקידום בנייתה של חברה חילונית, מודרנית, נהנתנית ופטריוטית ברוח צרפת של Belle Époque.¹¹

הביוגרפיה היא עבודת ענק מרתקת וצבעונית. החידוש המרכזי שלה הוא בעצם הסינתזה הגדולה של מקורות מודפסים רבים ולצדה שימוש בחומר ארכיוני, בעיקר בהתכתבות ברייהויה, כדי להאיר את עמדתו המורכבת כשלה התחומים שבהם היה מעורב. הספר שופע, כאמור, מידע רב, אולם לעתים הוצג מידע זה בלא שאומת כהלכה, וכתוצאה מכך יש בספר אי דיוקים ופרשנויות השעונוות על מידע בדרגת אמינות נמוכה. לדעתי, בעיית היסוד של הספר בכל הנוגע להיבטי העיתונאיים היא העדר אייה מכלילה שתאפשר להבין את נקודת המבט של ברייהויה על מהות העיתון ועל דרך השימוש בו. גם על פי המתודה הפוזיטיוויסטית, הרואה ביחיד שחקן מעצב ומשפיע, ראוי היה להוסיף בסוף הספר פרק מסכם שינסה להעריך ולבדוק את מידת תרומתו האינדיווידואלית של ברייהויה לשינוי התרבותי, הלשוני-תקשורתי שהתחולל בארץ בתחילת המאה העשרים. האם היה ברייהויה אינדיווידואל יוצא דופן ופורץ דרך או חלק מכוון חברתי-תרבותי רחב יותר שהוביל לתהליך תחיתו של הדיבור העברי ולהולדתה של עיתונות עברית מודרנית?

הערות

- 1 חמדה ברייהויה, ברייהויה: חייו ומפעלו, ירושלים 1940. ראו גם ביוגרפיה פופולרית באנגלית, Robert St. John, *Tongue of the Prophets: The Life and Story of Eliezer Ben Yehuda*, New York 1952.
- 2 על עקרונות יסוד של האסכולה הפוזיטיביסטית ועל טכניקת המחקר שלה, ראו את ספרם הקלאסי של סטיובוס ולנגלואה: Charles Victor Langlois et Charles Seignobos, *Introduction aux études historiques*, Paris 1898.
- 3 על מקומו של היחיד בהיסטוריה בהיסטוריוגרפיה הסוציולוגית ראו עוזי אלידע, "פרגן ברודל והחזון הגלובלי-טוטלי", זמנים, 21 (1986), עמ' 81-71.
- 4 על החזרה לכתיבה סיפורית המעמידה את היחיד במרכז אם כי בפרספקטיבה סוציו-תרבותית-מנטאלית ראו: Lawrence Stone, "The Revival of Narrative: Reflections on New-Old History," *Past and Present*, 85 (1979), pp. 3-24. טון טוען שההיסטוריה החברתית סטטיסטית נוסח זו של אסכולת ה"אנל" דחתה את הגישה הסיפורית והעדיפה על פניה את הגישה האנליטית, המתמודדת עם בעיות היסטוריות. אבל גישה זו יצרה אי נחת בקרב קהילת ההיסטוריונים מפני שהובילה לדהומניזציה של ההיסטוריה. מכאן החזרה להיסטוריה סיפורית-אינדיווידואלית. כדוגמה לכתיבת ביוגרפיות סוציו-תרבותיות כיום, ראו את יצירת המופת של ז'ק לה גוף על חייו לואי הקדוש הבחנת מחז גיסא את דמותו של מלך צרפת לואי התשיעי בהקשר סוציו-תרבותי-מנטלי ובודקת מאידך גיסא את הדרך שבה נבנתה בהדרגה לאורך הדורות הביוגרפיה שלו והפכה למיתוס מכונן של החברה הצרפתית, Jacques Le Goff, *Saint Louis*, Paris 1996.
- 5 הקושי להפריד בין ההיסטוריון למושא מחקרו הופך את היצירה הביוגרפית עצמה למקור היסטורי. גישה זו פותחה בשנות השמונים על ידי האסכולה המיקרו-היסטורית האיטלקית בראשות קרלו גינצבורג וג'ובני לוי. ראו: Giovanni Levi, "Les usages de la biographie", *Annales ESC*, vol. 44, no. 6 (novembre-décembre 1989), pp. 1325-1336.
- 6 הצצה מסוג זה לעולמו הפרטי של ברייהויה נשאה חן בעיני מבקרי הביוגרפיה של לנג. ראו: תום שגב, "אהבות אב"י", הארץ, 24.5.2008. ראו התייחסות

עולם האובייקטים. קרי, המידע העיתונאי יכול להשיג תקפות של "אמת אובייקטיבית". מכאן שתפקיד העיתונאי דומה לזה של איש המדע. הוא צופה זהיר המשתתף בתהליך של הקניית ידע אמפירי לקהל. ידע זה אמור לשמש בסיס לכינונה של חברה חילונית, אנתרופוצנטרית, המאמינה בכוחם של התבונה ושל הידע המדעי הטכנולוגי להניע, את החברה לעבר קידמה ומודרניזציה.

הפרק הראשון בספר מוקדש לתיאור המעבר מנקודת המבט התוך-טקסטואלית והבין-טקסטואלית לנקודת המבט האמפירית, החוץ-טקסטואלית. עיקרו של הפרק הוא סינתזה של מגוון רחב של מחקרים מתחום לימודי היהדות, מדע הדתות, סוציולוגיה ופילוסופיה. ההצבה יחד של מחקרים בתחום התפתחות הפרשנות בחברה הנוצרית והיהודית היא נקודת מוצא מרעננת וחשובה לנייח עיתון. נקודת מוצא זו אמורה לשמש בסיס ללימוד תהליך הבנייתו, הפצתו והשפעתו של שיח חברתי-פוליטי חדש האמור לחולל מהפכה תודעתית ופרפורמטיבית בחברה היהודית.

עם זאת ראוי לציין שהתפיסה האמפירית-פוזיטיביסטית לא הייתה התפיסה השלטת בעיתונות האירופית הלא-יהודית במאה התשע-עשרה. אמנם "פולחן העובדות" השתלט בהדרגה על עיתונות העילית האנגלו-סאקסית, אולם באירופה עצמה רבים התנגדו לסוג זה של עיתונות אליטיסטית, קרה ושכלתנית, הדרשת מהעיתונאי להעלים את נוכחותו ולהתרכז בתיאור יבש וענייני של עובדות בדוקות ומוסמכות. בצרפת, מדינתו של מייסד הגישה הפוזיטיביסטית, אוגוסט קונט, שלטה עיתונות דרמטית-ספרותית. המרחק בין מציאות לבידיון לא תמיד היה ברור בטקסט העיתונאי הצרפתי בשל עצבת רומנים בהמשכים בתחית העמוד הראשון לצד כתבות צבעוניות בסגנון מלודרמטי-סיפורי. גם עיתונות הבולוורד הברלינאית הפכה את הרפורטז'ה החדשותית לסוג של ספקטקל בידורי. ואפילו בניו יורק הרחוקה קבעו ג'וזף פוליצר וויליאם רנדולף הרסט סטנדרטים חדשים בכתיבה עיתונאית סנסציונית.

אורן סופר מודה במהלך הספר שהצפירה, המשועבד כל כולו לעובדות בדוקות, הנוזהר אפילו מלפרסם דברי שירה, והמנסה לרסן ולאף את הטקסט הפולמוסי, עמד בבדידותו גם בתוך העולם היהודי מול עיתונים כמו המליץ של אלכסנדר צרבאום שהצטיין בביום עימותים פולמוסיים דרמטיים. הקרירות המרוחקת של הצפירה, לפחות תחת שרביטו של המייסד חיים זליג סלוננימסקי, אבל גם בתקופת נחום סוקולוב, עמדה גם בניגוד לתרבות האידיש האימפולסיבית והתאטרלית. למעשה, למן תחילת המאה העשרים העדיפו רוב עיתוני האידיש במזרח אירופה לאמץ גישה הפוכה מזו של הצפירה כלפי הדיווח החדשותי.

מדוע אפוא ניצחה הגישה האליטיסטית-אמפיריציסטית של הצפירה את הגישה הבידורית-ספרותית של המליץ ודומי דווקא בוורשה הרחוקה והפרובינציאלית? אולי מפני שהעיתון פנה לקהל אליטיסטי, שנאחז בכל כוחו בתפיסה המדעית-אמפיריציסטית כחלק ממלחמתו בסדר התרבותי-דיתי הישן. קהל זה, כפי שאומר המחבר בסוף הפרק השלישי, היה מאורגן במעין קהילה וירטואלית; קבוצה שמנתה יחידים ברחבי מרכז אירופה ומזרחה שקיימו ביניהם סוג של רפובליקה אינטלקטואלית בנוסח דומה לזו שהתקיימה מאה שנה קודם לכן בצרפת של עידן ההשכלה. סופר משתמש במושג "ספירה

בתקשורת המונים, ו"אבטחת מידע", שהוא מכלול האמצעים הנעשים כדי להגן על מידע ברשתות מחשבים.

לכאורה אפשר לכלול את שלושת המושגים האלה בתקשורת המונים, אבל בפועל מדובר בדיסציפלינות הנלמדות ונחקרות בדרך כלל בנפרד. לפי הגדרת המונח "תקשורת המונים" בלקסיקון עצמו מדובר ב"תהליך של תקשורת המתבצע על ידי אמצעי תקשורת המוניים: טלוויזיה, ספרים, עיתונים, רדיו, קולנוע ווידאו". כלומר המחשבים אינם נכללים בו, אף על פי שהמושג "אבטחת מידע" נכלל בלקסיקון. לעומת זאת המושג "ספרים", המוגדר בתחום של תקשורת ההמונים, אינו מפורט בלקסיקון.

אלה הן סתירות שקיימות גם בלימוד התקשורת בארץ כאשר חוקרים מדיסציפלינות אחרות פולשים לתחומי התקשורת, אולי משום שהם "סקסיים" יותר ובעיני התלמידים לפי הסקרים, והאליבי לכך הוא לעתים המילה "תקשורת" בלבד. כך או אחרת, העושר הזה של דיסציפלינות ומושגים אשר נכללו בלקסיקון עב הכרס הזה, 686 עמודים, אינו שמור לרעת בעליו דווקא. המדובר בלקסיקון ראשון מסוגו המנסה לחבוק הכול בכול מתחום מושגי התקשורת, ויכול לסמן לבאים אחריו להתמקד בתחומים ספציפיים יותר.

ברוך לשם

הצפירה – לידתו של השיח ה"אובייקטיבי" בעיתונות העברית

אורן סופר, אין לפלפל: עיתון הצפירה והמודרניזציה של השיח החברתי פוליטי, ירושלים, מוסד ביאליק, 2007, 240 עמ'.

ספרו של אורן סופר עוסק בחקר התפתחות השיח העיתונאי בעיתון העברי הצפירה, שיצא לאור בוורשה בין השנים 1862 ל-1931. תרומתו של עיתון זה לציבור הקוראים היהודי אינה נובעת רק מהפיכת השפה העברית לשפת יום-יום; המחבר סבור כי תרומתו עמוקה ומשמעותית יותר. בניגוד ליהודי ימי הביניים, שהשתמשו בשפה העברית תוך ניתוקה מהמציאות באופן מפולפל (כלומר על ידי יצירת משמעות באמצעות העדפת יחסי סימון בין-טקסטואליים ותוך-טקסטואליים), נעשה בעיתון הצפירה שימוש לשוני חוץ-טקסטואלי. קרי, התפיסה של מייסדי העיתון הייתה שמטרת הטקסט איננה לשקף אמיתות אלוהיות עמוקות שאפשר לחשוף אותן בניתוח משווה בין טקסטים. מטרת הטקסט העיתונאי היא לשקף מציאות חוץ-טקסטואלית, קרי להציג את עולם התופעות והפעילויות כמות שהוא. בהשפעת התפיסה הפוזיטיביסטית, ששורשיה מצויים בחשיבה המדעית של המאה השבע-עשרה, נשענה תפיסת הדיווח העיתונאי של הצפירה על הנחה משולשת: (1) עולם המציאות קיים כשלעצמו אם נכיר אותו ואם לאו; (2) אפשר להבחין בין סובייקט הצובר ידע על העולם לבין האובייקט הנצפה, קרי עולם התופעות כשלעצמו; (3) הסובייקט, במקרה זה העיתונאי, יכול לארגן את המידע על המציאות בקטגוריות המבוססות על עובדות ולהציג אותן, באמצעות איסוף זהיר של מידע, בדיקתו וסינונו בפני הקורא כהשתקפות מדויקת של

(תוך הסתמכות על סגנון הכתיבה הבריטי). בפרק האחרון, המוקדש לתפנית שמתחוללת ביחסו של העיתון כלפי הצינונות לאחר תקופה של עוינות ושל יחס "אובייקטיבי" לתנועה, מאמץ העיתון בהדרגה גישה אוהדת. המחבר בודק את השפעת האוריינטציה המדעית על השיח הצינוני בעיתון ואת מאבקו בפלפול.

בסך הכול הטיפול של אורן סופר בהתפתחות השיח העיתונאי בעיתון מעניין ומועיל, אם כי המחקר סובל מחוסר פרספקטיבה משווה. קרי, איננו לומדים הרבה על התפתחות השיח בהצפירה בהשוואה לעיתונים עבריים אחרים כמו המליץ, המגיד, היום, או הצבי הארץ-ישראלי. אולם הבעיה המרכזית של מחקר זה אינה נוגעת לממד הפנים-טקסטואלי המשווה של המחקר, אלא בעיקר להיבט החוץ-טקסטואלי שלו. במחקר המוקדש לשיח השולח את מבטו החוצה, לעבר העולם שמחוץ לטקסט, מטפל המחבר בעולם החוץ-טקסטואלי של הצפירה באופן חלקי ובעייתי.

גם אם המחבר אינו מכיר בכך, שייך מחקר זה לתחום תולדות המדינה. תחום מחקרי זה, הקיים זה עשרות שנים, פיתח מתודות משלו לחקר אמצעי תקשורת בכלל ועיתונות בפרט. הנחת היסוד של מחקר העוסק בתולדות המדינה היא שחקר אמצעי תקשורת צריך להיעשות בפרספקטיבה מערכתית. קרי, שאין לבדוד מרכיב אחד בתהליך התקשורתי ולהתעלם ממרכיבים אחרים. במקרה הנוכחי, כוונת המחבר הייתה להתרכז בלימוד הממד הטקסטואלי של אמצעי התקשורת, קרי ללמוד את אופן תפקוד השיח החברתי-פוליטי. אולם לימוד זה לא יכול להתעלם מהעולם החוץ-טקסטואלי, קרי מתהליכי הייצור, ההפצה והקליטה של הטקסט הנלמד בהקשר מוגדר של מרחב-זמן.

הדיסציפלינה של תולדות המדינה מחייבת אפוא להקדיש חלק מוגדר במחקר לממד חוץ-טקסטואלי זה. יש להכיר את זהות העיתון ומקורות המימון שלו, ואת תהליכי איסוף המידע, העריכה, ההדפסה, ההפצה והקריאה. במחקר מסוג זה יש לשרטט את הפרופיל החברתי, התרבותי והכלכלי של המו"ל, של העורך, ושל צוות העיתונאים, המאיימים והמדפיסים. מרכיב חשוב אחר המעצב את השיח הוא טיב היחסים בין עולם יוצרי השיח (הישיב והעקיף) לעולם הכלכלי (בעלי העיתון וכוחות כלכליים אחרים), לעולם הפוליטי-ממשלי (מנגנון המדינה, מפלגות פוליטיות), לעולם התרבותי-דתי וכיוצא באלה. חלק מרכזי אחר, לעתים פרק שלם, יש להקדיש לתהליכי קליטה: מיהו קהל הקוראים? מהו החתך החברתי-כלכלי-תרבותי שלו? איזה סוג קשר נוצר בין הקורא לטקסט ובאילו פרקטיקות משתמש הקורא כדי להקנות לו משמעות?

אם נשתמש במונחי של הסוציולוג פייר בורדייה, נאמר שתחום תולדות המדינה תופס את השיח העיתונאי כמשתלב במערך מורכב של שדות אשר בהם פועלים שחקנים רבים הממוקמים ביחסי חליפין וקונפליקט, והמעצבים באופן ישיר ועקיף את מבנהו ואת אופן תפקודו של השיח העיתונאי. שיח זה הוא בסך הכול תוצר של סך כל המשתנים החוץ-טקסטואליים האלה.

לכאורה, המחבר לא מתעלם מהמדד החוץ-טקסטואלי של העיתון. אפשר למצוא בספר פרטים רבים על עולם היוצרים, המפיצים והקוראים. הבעיה היא שחומר זה לא מטופל בצורה אנליטית בנפרד, אלא משולב לאורך הציר הדיאכרוני-התפתחותי של פרקי הספר,

ציבורית", אך איננו מצטט את יורגן הברמאס. עם זאת הוא מתייחס לתפיסת "הקהילה המדומיינת" של בנדיקט אנדרסון,¹ וטוען שהקשר והגדרת הזהות של קהילה מדומיינת זו התבססו על תמונת עולם אמפיריציסטית-פוזיטיביסטית משותפת ועל אינטראקציה סמיוטית אינטנסיבית בדמות חילופי מכתבים מעל דפי הצפירה. הצפירה הפך אפוא לסוג של "כיכר עיר" וירטואלית שקישרה בין קהל רחב ואנונימי שעסק בניחוץ תמונת העולם התאוצנטרית שנשענה על פלפול חסר ערך ובהחלפתה בתמונת עולם המעמידה במרכז את האדם החושב, המשתמש בתבונתו כדי לצפות על סביבתו ולהבינה, ולהשתמש בידע זה כדי לבנות עולם תבוני וצודק יותר. אינני יודע עד כמה הכיר סלונמיסקי את מרקס, אבל מספרו של סופר אפשר להבין שהוא ראה בטקסטים המשתמשים בשפה רגשית ובידורית סוג של מחסום, מסך המסתיר מעיני הקורא את העולם האמיתי, דיסמולציה הפוגעת בכוחו של האדם הנבון לפעול ולהשפיע. לכן, כפי שאומר אורן סופר בפרק השלישי, דרש סלונמיסקי שימוש בשפה פשוטה, עניינית, חסרת קישוט ופתוס כדי לתאר את עולם התופעות כמות שהוא.

עיקרו של הספר מוקדש לבדיקת התפתחות השיח העיתונאי של הצפירה. הפרק השני עוסק ברקע להופעת העיתון ובעורכו סלונמיסקי, ובפרק השלישי עובר המחבר לבדוק את פעילות העיתון משנות השישים ועד שנות השמונים של המאה התשע-עשרה. הפרק הרביעי מטפל בשנות השמונים והתשעים, והפרק החמישי והאחרון עוסק ביחסי העיתון עם התנועה הציונית בשנים שקדמו למלחמת העולם הראשונה. המחבר בוחר לעצור את מחקרו ב-1914, אף על פי שהעיתון המשיך לצאת בהפסקות עד 1931. יש צדק בהחלטה זו, מפני שלאחר מלחמת העולם הראשונה שקע מעמדה של העיתונות העברית באירופה בכלל ושל הצפירה בפרט. מרכז העיתונות והמו"לות העבריות עבר בשנות העשרים לתל-אביב ורוב יהודי הגולה החלו לקרוא עיתונות כללית או עיתונות אידיש.

ספרו של אורן סופר מוקדש אפוא לחקר התפתחות קטגוריה ספציפית של שיח עיתונאי, שזכה לתהילה בקרב האליטה התרבותית היהודית במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה. סופר מנתח את השיח באמצעות דוגמאות מגוונות. בפרק השלישי הוא מדגים את השימוש בתחריטים כדי להסביר לקורא היהודי את עיקר החידושים במדע ובטכנולוגיה. עניין מיוחד מגלה המחבר בשימוש שעשה סלונמיסקי במפות. הוא בוחן כיצד מנסה העורך להקנות לקורא כלים להבנת הגאוגרפיה של העולם, וכיצד הוא מלמד את תושב העיירה המזרח אירופית לפענח את הקוד המופשט של המפה הגאוגרפית כדי לראות ולהבין דרכה את העולם הטופוגרפי והאקלימי בתוכו הוא חי.

אם בעשרים שנותיו הראשונות התרכז העיתון בהפצת טקסטים מדעים-דידקטיים, משנות השמונים – בעקבות הפרעות – מתרחב השטח המוקדש לסיקור החדשות מהעולם היהודי ולניתוחן. במרכזו של הפרק הרביעי עומד נחום סוקולוב המטפס אטיאט בסולם התפקידים בעיתון עד שהוא משתלט בסופו של דבר על הצפירה ומדיח את סלונמיסקי. עם סוקולוב עובר מרכז הכובד לשיח הפוליטי-חברתי. המחבר מראה כיצד מנסה סוקולוב לבנות שיח שלמרות אופיו הפולמוסי, הוא שואף להישען על בסיס עובדתי סטטיסטי בדוק ומוצק

עשרה היה עדיין יקר למדי? אמנם באחד מפרקי הספר מצוין שבשלב מסוים נאלץ העיתון לצמצם בשימוש בחומר ויזואלי, אולם המחבר לא מפתח נושא זה, למרות החשיבות הרבה שהוא מייחס לתפקיד התחרט בעיתון.

מרכיב מרכזי נוסף בחקר העיתון הוא תיאור תהליכי הקריאה וניתוחם. לאורן סופר יש לא מעט חומר בנושא זה, אולם הוא הולך לאיבוד ומתמסס בגלל פירווקו ופרישתו בפרקים הדיאכרוניים. לדוגמה, הפרק השלישי עוסק באופן שבו למדו קוראי ה**צפירה** על הטלגרף. הוא נעזר בעדות המאוחרת של בוקי בן-יגלי, המספר על האירוע כעבור עשרות שנים. למרות מרחק הזמן, עדותו של בן-יגלי חשובה להבנת תהליכי הבנה והפנמה של טקסטים חינוכיים-מדעיים בקורא היהודי שגר בעיירה היהודית הנידחת במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה. אבל המחבר לא ממשיך ומפתח כיוון מחקרי זה, אלא עובר לעסוק בנושא אחר הקשור לפעילות העיתון בתקופה הנבדקת. כך הולכות לאיבוד בספר עדויות רבות על פרופיל הקורא ועל דרך קריאתו, כמו זו של חיים נחמן ביאליק שהנגיד בין פרופיל קוראי המליץ הדומיננטי לקוראי ה**צפירה** המאופק, או זו של שלום עליכם המספר על קריאת ה**צפירה** בעיירה יהודית במהלך משפט דרייפוס.

לסיכום, ספרו של אורן סופר תורם לחקר התפתחות השיח בעיתונות העברית במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה וערב מלחמת העולם הראשונה. עיקרה של תרומה זו הוא בטיפול השיטתי בניסיונם של סלונמסקי ושל סוקולוב ליצור שיח עיתונאי "אובייקטיבי" המבוסס על תצפית ישירה ובדיקה מדוקדקת של מידע, תוך ניסיון להבחין בין כתיבה תיאורית לכתיבה פרשנית ודחית כל סוג של כתיבה פואטית.

חקר התפתחות השיח ה"אובייקטיבי" בעיתונות העברית בכלל ובה**צפירה** בפרט דורש העמקה. אורן סופר יכול היה להציג ניתוח עמוק ורחב יותר אם היה מצליח להשתחרר מהפרספקטיבה הדיאכרונית-תיאורית ועובר לבדיקה סינכרונית-תמטית, המתרכזת בנושא נתון, כמו מבנה ואפיוני השיח העיתונאי ה"אובייקטיבי", קטגוריות השיח השונות בעיתון, השיח המדעי, השיח הפוליטי, הממד הוויזואלי של השיח וכולי, תוך התרכזות בבעייתיות שמעוררת כל קטגוריית שיח. יתרה מזאת, מחקר זה יכול היה להיות שלם יותר אילו היה כולל פרק נפרד המוקדש לתנאים החיצוניים שעיצבו את התפתחותו של שיח זה ואת תהליכי קליטתו על ידי ציבור הקוראים.

עוזי אלידע

וכתוצאה מכך הוא מתמסס והולך לאיבוד. אמנם בפרק השני מכריז המחבר שהוא יטפל ברקע להופעת העיתון, אבל המידע שאנו מוצאים כאן מוצג בחטף וסובל מבלבול ארגוני. הפרק נפתח בסקירה כללית של החברה הפולנית והיהודית על רקע תנאי הכיבוש הרוסי, אבל המחבר לא מקשר את התנאים הכלליים לתיאור התהליכים שהובילו להופעת העיתון ולניתוחם. הצגת העיתון בקונטקסט הרחב של החברה הפולנית תחת כיבוש צריכה הייתה להוביל בין היתר לבחינת עולם המימון והייצור של טקסטים יהודיים במאה התשע-עשרה, אבל הספר אינו מספק כל מידע בנושא. הייתי מצפה גם שהמחבר יתייחס לקשר בין העיתון למערכת הממשלית. מה היו פרוצדורות קבלת רישיון בוורשה של שנות השישים של המאה התשע-עשרה? כיצד פעל מנגנון הצנזורה הרוסית בוורשה ואילו יחסים קיים עם העיתון? האם הועבר כל גיליון לקריאה מוקדמת? ומי קרא ובדק את העיתון? אנו מוצאים מעט מידע על הנושא והוא מפוזר משום מה בפרקים השלישי עד החמישי.

בולטת גם העובדה שקורפוס המקורות הראשוניים של המחבר הוא מוגבל למדי. למחבר, אולי שלא באשמתו, אין חומרים ארכיוניים היכולים לספק מידע על עולם הייצור, ההפצה והקריאה של העיתון, והוא נעזר בעיקר בספרי זיכרונות. אולם לטעמי יכול היה המחבר להשתמש בעיתון עצמו כמקור למידע על תהליכים חוץ-טקסטואליים. לעתים קרובות מסופר בעיתון על יחסיו ועל מאבקיו עם גורמים כלכליים, פוליטיים, תרבותיים וממשליים, על דרכי העבודה בו, על פרופיל כותביו, על עבודת הדפוס ועל ההפצה והקריאה.

חוסר המידע על עורכי העיתון בולט במיוחד בסוף הפרק השני, שבו מתייחס המחבר לעורך סלונמסקי. המידע עליו קצר מדי ואינו מחדש. למעשה, את הפרטים הביוגרפיים על העורך אפשר למצוא בכל אנציקלופדיה. גם הטיפול בנחום סוקולוב קצר ונעשה כבדרך אגב בפרקים הרביעי והחמישי. לעומת זאת אין אנו לומדים מאומה על משתתפים אחרים בעיתון. נדמה כאילו המחבר משתייך לבית מדרשו של מישל פוקו, שהכריז בשנות השישים על מות המחבר ועל הצורך ללמוד את השיח במנותק מיוצרו האינדיווידואלי.

גם הטיפול בממד הייצור הפיזי של העיתון לוקה בחסר. אין בספר מידע הקשור לממד הפיזי של העיתון: פורמט, מספר דפים, סוג פונטים, גרפיקה, תחריטים וכולי. אמנם בפרק השלישי מציין המחבר שהעיתון מאופיין בשימוש רחב בחומרים חזותיים. הוא אף מספר לנו בעמוד 64 כי "יש לזכור שהתפתחות בטכניקת הדפוס והיכולת לשכפל תמונות זהות הגבירו את מהימנותה של התקשורת הוויזואלית. [...]". אכן, צודק המחבר בקובעו שחלו התפתחויות טכנולוגיות חשובות במאה התשע-עשרה, אבל מדוע אין הוא מפרט? מדוע אין הוא מציין שכעשרים שנה לפני הקמת ה**צפירה** מתחוללת במערב אירופה מהפכה טכנולוגית מרכזית בתחום השכפול החזותי עם המצאת טכניקת הליתוגרפיה? המחבר, לצערנו, לא טרח להציג לפני הקורא את הקטגוריות השונות של התחריט (תחריט עץ, תחריט נחושת, ליתוגרפיה וכולי) ולהסביר באיזה סוג תחריט עשה העיתון שימוש (בעיקר בתחריטי עץ ונחושת הוותיקים שהשימוש בהם היה רחוק מלהיות מהפכני), ונוסף על כך אין בספר מידע על יוצרי התחריטים: האם נוצרו במיוחד לעיתון או הועתקו ממקור אחר? ובעיקר, כיצד מומנו התחריטים שהשימוש בהם בסוף המאה התשע-

הערות

- 1 דיון מקיף בפרשנות הספרה הציבורית על פי יורגן הברמס, ראו: Craig Calhoun, (ed.), *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge Mass. 1992. סינתזה על תפיסות הבניית המציאות על פי בנדיקט אנדרסון ואריק הובסבאום, ראו: יוסי דהאן והנרי וסרמן (עורכים), *להמציא אומה*, תל-אביב, האוניברסיטה הפתוחה, 2007.
- 2 ראו דוגמה לחקר תהליכי ייצור טקסט עיתונאי וקריאתו במאמרי על לידת העיתון היומי הראשון בארץ ישראל בגיליון זה, מס' 37, של קשר.

אין לאלץ

אורן סופר, **אין לפלפל: עיתון הצפירה והמודרניזציה של השיח החברתי פוליטי**, ירושלים, מוסד ביאליק, 2007, 240 עמ'.

מדוע יש לברך על ספרים כמו **אין לפלפל** של ד"ר אורן סופר? משום שהם תורמים לקידומה של מטרה חשובה שכתב עת זה מנסה לפעול להגשמתה, ככל יכולתו. כוונתי לעיסוקם של חוקרים מוכשרים מתחומים שונים בהיסטוריה של העיתונות היהודית ובמחקר התפתחותה או פעילותה העכשווית של התקשורת היהודית והישראלית. ומדוע יש להצביע על הבעייתיות והחסרים של ספרים אלה? מאותה סיבה עצמה.

העיסוק הבינתחומי בהיסטוריה של העיתונות, גם אם הוא מתרכז באימותם או בהצבתם של מודלים מתחומים "אחרים", מחייב את החוקר לכבד את הכלים המשמשים את המחקר ההיסטורי ולהפגין בהם מיומנות במידה הדרושה כדי שאלה יתמסרו לו ברצון. ארשה לעצמי, אפוא, להוסיף כמה הערות שעיקרן נסב על כללים מתודולוגיים שאילו נשמרו היו מוסיפים על הנאת הקריאה בספר ובעיקר על התועלת שניתן להפיק ממנו.

ראשית, יש צורך בידע של עובדות היסטוריות בסיסיות (למשל, בפרק ב). במאה השמונה-עשרה לא הופיעו כתיבי עת יהודיים בלדינו. **פרי עץ חיים** העברי (כמו כתיבי עת "יהודיים" אחרים) ראה אור כבר במאה השבע-עשרה ולא במאה השמונה-עשרה. כתב העת היהודי הדו-לשוני של ורשה, **המשקיף על הויסלה**, לא נכתב "ביידיש ובגרמנית באותיות עבריות". בלי השפה הפולנית לא הייתה משמעות ל"דו לשוניות" שלו... וכן הלאה. ובכלל, בטרם עוברים לדון ב"פנים" ו"חוץ" טקסטואליות, צריך להימנע במחקר היסטורי מעיון ומניתוח מונו-טקסטואלי. לעתים קרובות מדי מתעורר הרושם כי פרט לגיליונות הרלוונטיים של **הצפירה** לא טרח המחבר לקרוא בעיון עיתונים עבריים ויהודיים אחרים בני התקופה ומתקופות קודמות (וגם לא במיוחד בעיתונות הכללית, אם רוצים לעסוק בהשוואות...), ומסתמך על מקורות משניים, שאינם תמיד בדוקים. כך גם עם מודלים היסטוריים בחקר העיתונות. אולי חובתו הקדושה של סטודנט למדעי החברה בימינו היא להזכיר כמה שיותר את בנדיקט אנדרסון, אבל אי אפשר להשתמש (אפילו בצורה שטחית) במונח "ספירה ציבורית" מבלי להתייחס כלל ליורגן הברמאס ולמודל שלו בתולדות העיתונות האירופית, שהיה מבהיר לכותב ולקורא טוב יותר גם את התפתחותה של העיתונות היהודית בתוך העיתונות הכללית ותפקידיה – שלא לדבר על מחקרים קיימים בנושאים אלה בתחום תולדות העיתונות העברית, שעיון בהם היה מונע כמה "תגליות" מביכות ו"קביעות" המתפרצות לדלת פתוחה.

ההיסטוריון הזהיר נוהג לנמק (ולהתנצל) באריכות מדוע בחר בתקופה מסוימת ובמקרה מבחן מסוים. המחבר אינו מצליח לשכנע אותנו לחלוטין במניעיו לבחירה ב**הצפירה**. הבעיה נעוצה גם בכך שהטעון לגבי הבחירה בעיתון משתנה ככל שמתקדמים בספר. תחילה אפשר להבין שלעיתון זה יש בלעדיות על המודרניזציה של השיח שבו עסקינו. אחר כך מודה המחבר שבעצם תהליך דומה הודגם כבר בהמאסף ובעיתונות תקופת ההשכלה הראשונה במאה השמונה-עשרה, ומאז לא חדל. בכלל, ההשוואות ההיסטוריות הן

לעתים קרובות מדי "צולבות" ואינטואיטיביות, למשל בין חברות שונות בתקופות שונות של התפתחותן. המחבר מגייס לעתים, כדי לסייע לטיעונו, מחקרים שהרלוונטיות שלהם אינה משכנעת או שהוא עוסק בתיאור "אוטונומיסטי" (כמו זה של החינוך היהודי במזרח אירופה) בלי למקמו במערכת בו זמנית כלשהי. הגדרת המחבר לשיח פוליטי "מודרני" צמודה להינתקות מן ה"טקסט" הדתי או המסורתי. אלא שמחקרים מאוחרים יותר – גם בתחום חקר השיח – החזירו, כידוע, לטקסט את כבודו (וראו בהקשר זה בעברית, למשל, בקובץ לכבודו של יצחק רועה: מרדכי נייגר, מנחם בלונדהיים, תמר ליבס [עורכים], **סיקור כסיפור: מבטים על שיח התקשורת בישראל**, ירושלים, מאגנס). ההכרה בשרידותו של השיח ה"מסורתי" בעידן התקשורת המודרני והכרת התפתחותה ההיסטורית של העיתונות העברית היו מונעים מן המחבר את הפתעה שבגילוי כי סקולוב אימץ ב"תקופתו השנייה" את המרכיב המסורתי בשיח הציוני. העובדה שלא שרדה במאה העשרים עיתונות עברית בשל גויסה אידאולוגית, כאות ומופת לכישלון הגישה ה"אובייקטיבית" והניסיון לפופולריזציה של עיתונות זו מנותחת, למשל, בספרי **מעריכים ומכתבי עתים**. (גדעון קוזן, **מעריכים ומכתבי עתים: עיונים בתולדות העיתונות העברית**, תל-אביב, י' גולן, 1999, עמ' 39-68.)

אשר לעיתון הנדון, הוא לא מוקם כלל, למרות סיפורו המרתק כשלעצמו, במפת התקשורת העברית, והנפשות הפועלות, עורכים ועיתונאים, אינן מוכרות בעליל למחבר. האם היה **הצפירה** מרוחק יותר מן הציבור מאשר **המליץ**? הרי הוא יצא לאור בוורשה, והיווה מעין סמכות פופולרית. האם היו שפתו וסגנונו מודרניים יותר מאלה של היום? אפילו סקולוב הודה שלא. התפתחותו לא הייתה לינארית. בתקופתו של חיים זליג סלונמסקי ולאחר מכן בתקופתו הראשונה של נחום סקולוב, הוא היה העיתון ה"פוליטי" פחות והמסורתי יותר בין העיתונים העבריים של תנועת ההשכלה. סלונמסקי עצמו היה מדען שביקש לו במה פופולרית ומפעלו אכן זוכה כאן לתיאור נאות. אולם סקולוב היה, לדעתי, "מודרניסט" כושל למדי הן כעיתונאי, הן כמדינאי ובמיוחד בניתוחו ההיסטוריים, שלא הותירו עקבות בהיסטוריוגרפיה היהודית. הוא היה במקורו חסיד ולא "פוזיטיוויסט" מלידה... וכתבתו נועדה לשכנע את החסידים ואת מעמד הביניים. כאשר הגיע לפוליטיקה מן העיתונות הפך ל"חסיד" ול"מקצוען" של התעמולה ה"מדעית", בלשונו (המסורתית מאוד): ה"הסברה". ביקורת ה"פלפול" ו"ההתפלספות" הייתה מקובלת על סקולוב בעיקר כדי לגנות את אלה שאינם נשמעים ל"זרם המרכזי" שאותו הוא ייצג (תמיד); תחילה זה הלא-ציוני ואחר כך הציוני. זוהי בעצם התנגדות לנשמת הפוליטיקה עצמה, "יהודית" או "לא יהודית". אין בה יותר מהצהרת כוונות. המחבר אינו מציג השוואה בין המידע הפוליטי ודרך הטיפול בו בעיתון זה לעיתונים אחרים, כולל עיתונים "מסורתיים", לכן ייחודו לא ברור ובוודאי לא מוכח.

יש לשבח, עם זאת, את "הוצאתם מן הארון", באורח בהיר וביקורתי, של הטקסטים המדעיים של סלונמסקי על איריהם – אכן, הופעת בכורה ותופעת בכורה בעיתונות העברית – ולהצטרף על ניסיון קצת עקשני ומאולץ לראות בהתפתחותו המעניינת של העיתון **הצפירה** הוכחה אקזוטית כלשהי למודלים שניתן להציגם ב"נייר"

שונים, ולו כתרומה ישירה לעליית הפדיון של המפרסמים בקניון הענקי.

אלא שכללים אלה עלולים לחתור דווקא תחת עצם קיומה של התקשורת המקצועית ולסכן את תוחלת החיים שלה. מי שמבכר לעטוף את החדשות באריזה בידורית עלול ליפול בין הכיסאות. מדוע חדשות מבדרות, ואם כבר לא בידור לשמו? ואם חדשות, אולי עדיף לפנות לאתרי האינטרנט ולדלות מהם חדשות לפי העניין האישי. אפשר שיותר מכול ה"בידורידע" מבריח לקוחות מן הקניון למתחרים אחרים ומנייד את המעוניינים במידע לאתרים חלופיים ברשת.

גם נתוני הרייטינג השוטפים עשויים לאשר את דעיתן של חדשות הטלוויזיה: הללו מלמדים שרוב הצופים, כשני שלישים, אינם מסתכלים כבר מזמן בשלוש המהדורות המרכזיות של החדשות בטלוויזיה! יש ימים שבהם הרייטינג של תכניות בידור, כגון "אחד נגד מאה" או "כוכב נולד" עולה על זה של מהדורת חדשות. תכניות אקטואליה מופקות ומשובצות בלוח המשדרים לפי צרכים מסחריים ולא לפי הצורך ליידע את הציבור. יש שמהדורת החדשות המרכזית נמתחת או מתכווצת על פי הצרכים של לוח המשדרים של הערוץ ו/או של הערוץ המתחרה. בדומה, צרכים מסחריים מכתיבים גם את תחומי הסיקור – משתלם פחות לסקר פריפריה ומיעוטים, בעלי כוח קנייה חלש.

אם אמנם צופים רבים שבעו מחדשות נוסח "בידורידע", כי אז יש אות אזהרה אף לעיתונות הכתובה. כידוע, בשנים האחרונות הולכת ופורחת העיתונות הכלכלית. לפי מניין אחד יש לא פחות מחמישה יומונים ושלושים מגזינים. צמיחת העיתונות הכלכלית אינה מקרית, וכפי שניתחנו במקום אחר. עיתונות זו משקפת שינויים ערכיים ודרמטיים בחברה הישראלית. השינויים הללו טלטלו את העיתונות המודפסת והאיצו את מסחורה. אם בעבר המו"לים של העיתונות המודפסת לגוניה השונים היו חוזרים תפיסת שליחות, המו"לים כיום מרבים להתייחס לעיתון כאל עוד מיזם כלכלי של תאגיד שבאמצעותו רוכשים עוצמה למשא ומתן כלכלי ופוליטי. בהקשר זה, כל מו"ל זקוק לעיתון כלכלי כדי לנהל את התאגיד הכלכלי חובק התחומים והאינטרסים.

המסחור השיב לעיתונות המודפסת, ולכותרים הכלכליים בפרט, את הניחוח האידאולוגי הסמוי והגלוי שממנו ברחו קוראים כבר לפני למעלה משלושה עשורים. גדי טאוב וחנוך מרמרי מנהלים חשבון נוקב ומתריעים על התמורה האידאולוגית באחד המחוזות היותר איכותיים בתקשורת הישראלית, הלא הוא הארץ. מי שערך את העיתון במשך 14 שנים רצופות אינו מתאפק וחושף את חילוקי הדעות הרעיוניים שהובילו לשינויים פרסונליים בעיתון. אם אמנם נכון הניתוח של מקצ'סני, כי אז הפיכתו של דה מרקר לספינת הדגל אינה מועילה, ואף מזיקה לטווח ארוך. מבלי לנקוב בשמו המפורש מנתח חנוך מרמרי את תהליך המסחור הרה אסון ומעיד בצער על המגמה החותרת תחת אושיות העיתונות:

אחד הדברים שקרו בשנים האחרונות [...] היא שהעיתונים הפכו ליצרני תוכן [...] אפשר לומר שכל מה שיש היום בעיתון מודפס, גם תחת הכותרת "דבר המערכת", הוא סוג של תוכן שיווקי. זאת ההגדרה הגורפת ומתחתיה הכל מתנהל. משום כך, מקומן של מערכת השיווק עלה באופן דרמטי בסולם שרשרת המזון. יתרה מזאת, השיווק אינו

מרוכז בכנס מדעי. האזהרה שאפשר אפוא לשגר מכאן על טיפול כזה בהיסטוריה של העיתונות היא: "אין לאלץ". אך העידוד לעסוק בה על ידי חוקרים מוכשרים כמו ארון סופר, נותר בעינו.

גדעון קויץ

שובה של העיתונאות האידאולוגית

במבי שלג, עורכת, ארץ אחרת, "העיתונות הגוועת ומצב האומה", גיליון 45, מאי-יוני, 2008, עמ' 88.

רוח פסימית על עתיד התקשורת בכלל, בארץ וברשות הפלסטינית בפרט, נושבת מדפי הגיליון האחרון של ארץ אחרת.

הראיון עם חוקר התקשורת האמריקנית הנודע רוברט מקצ'סני, אשר עדיף היה למקמו בפתח הגיליון, פורש יריעה רחבה של גורל התקשורת בעת המסחור המתמשך הנוגס בכל חלקה טובה. ספרו המאתגר של מקצ'סני (2000), אשר זכה בפרס האגודה הבינלאומית לתקשורת (International Communication Association – ICA), רק בכנס האחרון שלה שהתקיים בחודש מאי 2008 במונטריאול, מנתח את המתח המתמשך בין אמצעי התקשורת בסביבה תחרותית ומסחרית לבין הצורך במידע חופשי ובלתי מצונזר בדמוקרטיה. מאמרו של סטיבן מפסן על הצמצומים ביומון היוקרתי וושינגטון פוסט, אשר משום מה נבחר לפתוח את הגיליון, משרטט תהליך דטרמיניסטי ודרמטי שאולי אינו פוסח גם על התקשורת הישראלית. ככל שהעיתונות האמריקנית מתמסחרת על חשבון סטנדרטים עיתונאים, כך היא מאבדת מתוחלת החיים שלה. התחרות המחריפה בין אמצעי התקשורת מגלגלת אותם למחוזות שבהם הם מתקשים לספק מידע חיוני לאזרחים. באזכותם המצטברת מאמצעי התקשורת הקיימים, קוראים רבים יותר נוטשים את העיתונים המסורתיים לטובת אמצעי תקשורת חדשים, עדכניים ומועילים יותר.

די לעקוב אחרי המתרחש במתרחש בישראל כדי לאושש את הטענות של מקצ'סני על המסחור/סחרור הבלתי נמנע כלפי מטה. כך, עקב התחרות המחריפה בין שלושת ערוצי הטלוויזיה הראשיים – 1, 2 ו-10 – הלכה והתגבשה התפיסה, הסמוכה על ניסיון אמריקני, שאריזה בידורית של חדשות מושכת רייטינג. לולא המציאות החדשה והאירועים השוטפים הכופים את עצמם על עורכי החדשות בטלוויזיה, המהדורות בארץ היו כולן על טהרת חדשות "רכות" – סיפורים אנושיים לפי המתכון של human touch: טיפול בפחדים מאסונות טבע ומתאונות אנוש, תרופות חדשות ומדומות למחלות קיימות ועתידיות, פינה על סכלות בירוקרטיה (אך אף מילה רעה על סכלותם של משקיעים ושל בעלי הון), הדרכה כביכול בצרכנות נבונה, ולקינוח גבר שירה בחברו מתוך מניעים רומנטיים או כלב שנסך מתרחצות צעירות בביקיני על חוף הים.

כללי ה"בידורידע" (infotainment) ברורים: הצופה הינו הלקוח וצרכן של המפרסמים. על כן, אל תרגיז ואל תדאיג מדי, ואל תציק לדרג הפוליטי ולמממנים. צופים שאננים ומאושרים הם גם צרכנים טובים שפותחים את כיסם ברוחב לב. לכן, הטלוויזיה המסחרית היא כמעין מרכז קניות כלל ארצי. עליה לטפח מצב רוח של צרכנות בלתי פוסקת, לבדר את הצרכנים השוהים במרכזו והמזופים בין פורמטים

חקר עיתונות בשבילים לא סלולים

Pierre Cohen, *La presse juive éditée au Maroc: 1870–1963*,
Rabat, GREJ-Éditions Bouregreg, 2007, 346 p.

ספרו של פייר-פנחס כהן, העיתונות היהודית שיצאה לאור במרוקו: 1870–1963, מבוסס על עבודת דוקטור. הספר ראה אור במרוקו, במסגרת פרסומי "קבוצת המחקר והלימוד של יהדות מרוקו" שהוקמה ב-1997, במסגרת הפקולטה למדעי הרוח של אוניברסיטת רבאט. בדברי ההקדמה לספר כתב חוקר העיתונות המרוקנית, פרופ' ג'מעה ביידה, כי חקר פועלם החלוצי של העיתונאים היהודים ובתי הדפוס היהודים התברר לו ולעמיתיו כחיוני להבנת ההיסטוריה המרוקנית ולכניסתה לעידן המודרני. ההיסטוריוגרפיה המרוקנית אחרי העצמאות "לא הסתירה את מקומם של יהודי מרוקו בהיסטוריה של ארצם, אבל גם לא העניקה להם את המקום הראוי", מודה ביידה. כתיבת מונוגרפיות, כמו אלה של כהן, מוכיחה את החיוניות שבמחקר אוניברסיטאי על מקומם ותרומתם של היהודים להיסטוריה של מרוקו. וגם אם בתחום זה של חקר העיתונות היהודית "השבילים לא נסללו עדיין, והממצאים חלקיים ומפורזים", הניח כהן "אבני דרך חיוניות למחקר מעמיק יותר".

כהן מחלק את עבודתו באופן כרונולוגי, ברוח ההיסטוריוגרפיה המרוקנית המקובלת, לשלוש תקופות. החלק הראשון כולל את התקופה הטרנס-קולוניאלית מ-1870 עד 1912: העיתונות משמשת אז "מכשיר לחדירה קולוניאלית", למן הניסיון הראשון לפרסם עיתון יהודי בטנג'יר, *La Gazette de Tanger*. החלק השני והחשוב עוסק בתקופה הקולוניאלית, על הגיוון החברתי, הפוליטי והאידיאולוגי של העיתונות בסימן החסות הצרפתית והספרדית. חלק זה כולל גם דיאלוג מרתק עם התנועה הלאומית המרוקנית ועיתונותה בשנים 1933–1939 ואת תקופת הרדיפות של משטר וישי. החלק השלישי כולל את התקופה הקצרה של העידן הפוסט-קולוניאלי עד ליציאתם של מרבית יהודי מרוקו עד שנת 1963 וקצה של העיתונות היהודית שם. פרט לספריות ולארכיונים בירושלים, בפריס ובמדריד, ניתן לפנחס כהן להיעזר גם בספריות רבאט וטואן. ממצאיו באים לביטוי במונוגרפיות קצרות, מעין "תעודות זהות" של עיתונים שהופיעו תקופת זמן משמעותית לצד תכניות שלא יצאו אל הפועל, אך הונצחו במסמכים שגילה השופכים אור על המציאות התקשורתית של הקהילה היהודית בתקופתם. העבודה מציבה גם קשרים וגשרים בין העיתונות היהודית במרוקו לאחותה הבכירה והממוסדת באירופה ומאתר, פרט לאינטראקציה בין כותבים מרוקנים באירופה ואירופים במרוקו, תכונות ודפוסי פעולה בסיסיים שאינם שונים, בסופו של דבר, בקהילות היהודיות, למרות פיזורן הגאוגרפי והתרבותי. כך מוענקת משמעות למונח "תקשורת יהודית".

גדעון קוז

פרי עבודה של גורמי פנים בעיתון. זה לא רק שיש איש שיווק שמשווק ומנכ"ל שמנהל ואיש טכנולוגיה שדואג למה שצריך, אלא שיש גם אסטרטגים שנניח יושבים במשרד פרסום גדול ומנהלים את העיתון משם" [עמ' 19].

ואמנם, השינוי מתרחש לעיני הקוראים "בשידור חי". הקו הנאו-ליברלי של דה מרקר משתלט על הארץ ומחזק את אופיו האידיאולוגי. מי שמטיף וכופה בימי השפל של הכלכלה המערבית את תורתו ולפיה "קפיטליזם – בגאות, סוציאליזם – במשבר" (*Marker*, 24.7.2008, p. 3), מסתכן בזריעת גרעיני ניכור בינו לבין הקוראים. בניגוד לעבר, רבים מן הקוראים מסוגלים כיום להימלט בלחיצה קלה במקלדת המחשב מהעיתונות החדשה השופעת שמות לוועזיים של מדורים ומוספים, פרי דמיונם של עיתונאים יאפיים וצפון תל-אביב. מה לרוב הציבור ול"סיפורי מנהטן" או לקומץ של "כרישי גדל"ן" אשר מצאו את "הדרך לעושר" מעבר לים? כנראה הנוסח המקורי והישן של התקשורת האידיאולוגית השתמר דווקא בעיתונות הפלסטינית. נזיר מג'לי, עורך היומון בערבית **אלאיתיחאד** לשעבר וכיום הכתב של **אשרק אלאוסט**, מיטיב להעיד על מאפייניה הידועים מכבר של העיתונות בשפה הערבית בישראל – לא חופשית ולא מקצועית. שעה שהתקשורת נפתחת ומתפתחת בעולם הערבי וברבים מאמצעי השידור מאמצים סטנדרטים מקצועיים, העיתונים בשפה הערבית מדשדשים במקום ואף נסוגים לאחור, ואולי לא במקרה: המחסור המשולב במשאבים כלכליים ומקצועיים לאורך שנים מנע את התאוששות העיתונות הערבית מהמשבר אשר פקד אותה בשנת 1948. עם זאת, העיתונות בערבית לא קפאה על שמריה ועברה דרך לא סלולה "מעיתונות פוליטית מגויסת לעיתונות מתגייסת מתוך הכרה לאומית למאבקן של המיעוט הפלסטיני בחברה הישראלית" (כבהא וכספי, 2001). מצבה של העיתונות הפלסטינית המגויסת בשטחי הרשות, כפי שמתאר אלטייב ע'איים, עורך היומון **אלאייאם**, מדורדר עוד יותר בשל אקלים פוליטי מורכב המערער את מעמדו העצמאי של העיתונאי הערבי.

העיתונות של הרשות הפלסטינית נתקלת במשבר קריאה [...] היחלשות התגמולים הפיננסיים דוחפת את הכתבים העיתונאים לעבוד בכמה עיתונים בעת ובעונה אחת, או למצוא עבודה משלימה נוספת [...] אבל את אותה שאלה אפשר להפנות לעיתונות הישראלית" [עמ' 61].

מלבד תהייה על סדר המאמרים והרשימות, חבל שהמדורים החותמים מנותקים מנושא הגיליון – העיתונות הגוועת. האומנם?

מקורות

כבהא, מוצפא ודן כספי (2001). "מירושלים הקדושה ועד המעיין: על מגמות מתחרות בעיתונות הערבית בישראל", פנים, 16 (2001), עמ' 44–56.
<http://www.itu.org.il/Index.asp?ArticleID=1205&CategoryID=502&Page=1>
McClesney, Robert (2000). *Rich Media, Poor Democracy*, New York: New Press.

דן כספי

